

**UNIVERSITATEA „BABEȘ-BOLYAI” CLUJ-NAPOCA
FACULTATEA DE TEOLOGIE ORTODOXĂ
ȘCOALA DOCTORALĂ „ISIDOR TODORAN”**

**SLAVA DIVINĂ – SEMNIFICAȚIA ȘI FOLOSIREA
NOȚIUNII *KAVOD* ÎN VECHIUL TESTAMENT**

– TEZĂ DE DOCTORAT –

**COORDONATOR ȘTIINȚIFIC:
Pr. Prof. Univ. Dr. IOAN CHIRILĂ**

**DOCTORAND:
BULTZ GABRIEL RALPH**

**CLUJ-NAPOCA
2017**

CUPRINS

LISTA DE ABREVIERI.....	4
INTRODUCERE	5
PRELIMINARII	10
1. Stadiul actual al cercetării	10
1.1. Literatura de specialitate în limba română	10
1.2. Literatura de specialitate în limba străină	12
2. Delimitări terminologice și semnatice	40
2.1. Perspectivă lexicală.....	44
2.2. Kavod în relațiile interumane și în raportarea omului la Dumnezeu	49
2.3. Sensurile radicalului kvd în spațiul semitic	55
I. ABORDARE EXEGETICĂ.....	61
1. Slava Domnului în Pentateuh.....	61
1.1. Slava Domnului în contextul trecerii minunate prin Marea Roșie (Ieș 14)	61
1.2. Vederea slavei Domnului în episodul „ploării pâinii din cer” – mana (Ieș 16).....	65
1.3. Chipul slavei Domnului în episodul promulgării Legii pe Sinai (Ieș 24).....	69
1.4. Promisiunea sălășluirii slavei Domnului în sanctuar (Ieș 29).....	75
1.5. „Moise a zis: Arată-mi slava Ta!” (Ieș 33,18)	78
1.6. Sălășluirea efectivă a slavei în cortul sfânt (Ieș 40).....	82
1.7. Rolul slavei lui Dumnezeu în cult (Lev 9).....	85
1.8. Slava lui Dumnezeu în contextul pedepsirii <i>generației pustiului</i> (Num 14)	88
1.9. Adevărarea preoției lui Aaron prin arătarea slavei în contextul răzvrătirii lui Core (Num 16).....	92
1.10. Slava Domnului în contextul ultimei pedepsiri a poporului pentru cârtire (Num 20).....	95
2. Slava Domnului în scrierile istorice.....	100
2.1. Sălășluirea slavei Domnului în templu (3Rg 8).....	100
2.2. Slava Domnului în contextul sfințirii templului (2Par 5 și 7).....	104
2.3. Slăvirea numelui lui Dumnezeu (Nee 9).....	108
3. Slava Domnului în scrierile profetice	110
3.1. Profetul Isaia	110
3.2. Profetul Iezechiel	125
3.3. Profeti mici.....	138
4. Slava lui Dumnezeu în Cartea Psalmilor	142
4.1. Slava lui Dumnezeu relevată prin creație (Ps 18).....	143

4.2. Intrarea <i>Împăratului slavei</i> prin porțile veșnice (Ps 23)	146
4.3. Vederea slavei în casa Domnului (Ps 25)	151
4.4. Îndemn spre cinstirea <i>Domnului slavei</i> (Ps 28)	152
4.5. Vestirea slavei Domnului de către cei credincioși (Ps 56)	154
4.6. Vederea slavei în locul cel sfânt (Ps 62)	156
4.7. Preamărirea slavei numelui Domnului (Ps 65 și 78)	158
1.4.8. Doxologia slavei dumnezeiești (Ps 71)	160
1.4.9. Vestirea slavei Domnului între neamuri (Ps 95 și 96)	161
1.4.10. Arătarea slavei în Sion și înaintea neamurilor (Ps 101)	164
1.4.11. Slava Domnului în psalmul creației (Ps 103)	165
1.4.12. <i>Slava Domnului</i> din ceruri (Ps 112)	165
1.4.13. Slava Domnului și nimicnicia idolilor (Ps 113)	167
1.4.14. Mare este slava Domnului! (Ps 137)	168
5. Slava lui Dumnezeu în Cartea Proverbelor	171
II. PARTICULARITĂȚILE TEOLOGICE ALE NOȚIUNII <i>KAVOD</i> ÎN VECHIUL TESTAMENT	177
1. Specificitatea arătării slavei Domnului în Pentateuh	182
2. Slava în cărțile istorice	195
2. Însemnătatea teologică a slavei în scrierile profetice	197
2.1. Slava în cartea profetului Isaia	197
2.2. Slava în cartea profetului Iezechiel	200
2.3. Slava la profeții mici	202
3. Reperele teologice ale discursului despre slava Domnului în Cartea Psalmilor	204
4. Raportul dintre slavă și înțelepciune în Cartea Proverbelor	212
5. <i>Kavod Yahwe</i> – aspectele unei ermeneutici a prezentei divine	219
CONCLUZII	226
BIBLIOGRAFIA	228

CUVINTE-CHEIE

slava divină (kavod), lumină, nor luminos, templu, fum

În cadrul demersului nostru vom utiliza atât comentariile din cele mai cunoscute serii de comentarii biblice occidentale (*Anchor Yale Bible Commentary, Word Biblical Commentary, A Critical And Exegetical Commentary, The New American Commentary* etc.), cât și scrierile patristice pentru a evidenția perspectivele spirituale ale termenului *kavod*.

Aceste resurse ne vor oferi posibilitatea de-a realiza o monografie cuprinzătoare a conceptului *kavod* în principalele categorii de scrieri ale Vechiului Testament. Având în vedere lipsa unei lucrări de acest gen în literatura românească de specialitate, considerăm că obiectivul/ demersul nostru este unul dificil, dar binevenit și în același timp actual.

Asumăm și noi motivul care l-a determinat pe T. Scherrer să abordeze această temă: „Slava lui Dumnezeu, care în Vechiul Testament este atribuită doar Lui, în persoana lui Hristos, deci în Noul Testament, se comunică omului și creației. Acest fapt este exprimat explicit de către Iisus atunci când zice: Slava pe care Tu mi-ai dat, le-am dat-o lor (In 17,22). Reiese, așadar, că tema slavei este fundamentală pentru om, pentru cei izbăviți de Dumnezeu. În lumina slavei Lui se realizează toate Tainele Bisericii, iar prin acestea viața noastră se înscrie în dinamismul acestui dar. Cu toate acestea constatăm că tema Slavei este puțin tratată și de aceea încercăm acum să subliniem importanța sa fundamentală în creștinism.”.

Nota noastră de originalitate este conferită de faptul că asumând specificul nostru (teologic) răsăritean de analiză am făcut abstracție de delimitările impuse de Teoria Documentelor și am oferit temei teologice a slavei lui Dumnezeu o deschidere duhovnicească prin intermediul scrierilor patristice.

În literatura de specialitate în limba română, tema slavei dumnezeiești a fost foarte puțin tratată. În majoritatea cazurilor s-a atins acest subiect în momentul în care interesele cercetătorilor sau teologilor s-au intercalat cu anumite pasaje biblice sau subiecte în care era menționată slava divină. Așa s-a ajuns ca unele studii să descrie sporadic, ce semnificație are slava divină în cadrul unor scrieri veterotestamentare. Există un singur studiu în limba română care tratează efectiv slava lui Dumnezeu din punct de vedere semantic și terminologic. El aparține părintelui Ioan Chirilă și este publicat în *Anuarul Facultății de Teologie Ortodoxă*, numărul 17 din 2013-2014. Analiza acestui studiu constituie un reper pentru înțelegerea sensului literal și teologic pe care îl are termenul *kavod*. Este remarcabil

faptul că părintele asociază conceptul *kavod* cu câțiva termeni ebraici (*oz* – „putere, forță, cinste”; *oșer* – „bogăție”; *panim* – „față”; *hai* – „viață”; *ieșa/Ieșua* – „mântuire/Mântuitor”; *or* – „lumină”; *anava* – „umilință” și *tehila* – „rugăciune”) pentru a surprinde maniera plenară în care Dumnezeu se revelează poporului ales prin slava Sa.

Prezentând cronologic istoricul cercetării acestei teme vechi-testamentare în literatura occidentală, remarcăm că în primele decenii ale secolului trecut și mai cu seamă în anii 30 s-au redactat lucrări ample bine argumentate lingvistic și biblic. În anii 70, tema a fost reluată, memorabil fiind în acest sens articolul „*kābôd*” al profesorului Claus Westermann. În ultimii ani, interesul față de tema *kabod/shekinah* a sporit, ea constituind subiectul unor disertații valoroase (T. Wagner - 2012 M. Brassel - 2013, M.G Porinno - 2014) Spre deosebire de studiile redactate în perioada ante- și interbelică (von Gall, Caspari, Morgenstern, Schneider, Pedersen) care au tratat tema mai mult din perspectivă lingvistică, respectiv social antropologică, fenomenologică), lucrările mai recente cuprind și o temeinică cercetare și tâlcuire biblică, insistând asupra fragmentelor din Pentateuh, Isaia, Iezechiel, Psalmi, Proverbe-unde apar termenii ebraici *kābôd* și *shekinah*.

Cercetând noțiunea vetero-testamentară *kābôd JHWH*, se profilează *trei aspecte teologice ale slavei dumnezeiești*. În timp ce sursele antice orientale scot în evidență înțelesurile de „*greutate*” și de „*cinste*” ale rădăcinii $\text{כבוד} / \text{קבוד}$, autorii biblici reliefează aspectele legate de prezența lui Dumnezeu. Pentateuhul, cartea Isaia și respectiv Iezechiel au preluat motive distincte din surse diferite, realizând astfel *trei profile literare* ale slavei divine. Cercetând și fragmentele mai târzii din Pentateuh și cartea Isaia se remarcă evoluții semnificative, în vreme ce profetul *Iezechiel* a rămas fidel liniei tradiționale. Gloria divină קבוד este înfățișată în context biblic de *patru categorii de texte vetero-testamentare și anume*: Pentateuh, cărțile profetice Isaia, respectiv Iezechiel și Psalmi, existând însă și alte fragmente scripturistice în care tema קבוד își găsește o bogată reflectare, substantivul קבוד apare de 199 de ori în cadrul Vechiului Testament (chiar 200 potrivit lui Westermann). De 24 de ori apare în Pentateuh, de 18 ori apare în Cronici. Termenul apare foarte frecvent la profetul Isaia (38 de ori) găsiindu-se rar și la Ieremia și prorocii mici. Apare de 51 ori în Psalmi și de 16 ori în Cartea Proverbelor, dovedind faptul că este un termen de fond. În Psalmi se vorbește în primul rând de *slava dumnezeiască*, iar în Cartea Proverbelor se fac referiri -mai ales- la *gloria sau slava omenească*.

Slava lui Dumnezeu în Pentateuh. Slava lui Dumnezeu ca fenomen epifanic este menționată în câteva episoade în Pentateuh. În teofania de pe Sinai (Ieș 24,15b-18) unde Domnul i se arată lui Moise în slavă, i se dau acestuia indicații referitoare la ridicarea sanctuarului, pentru ca mai târziu slava lui Dumnezeu să se sălășluiască în acel spațiu consacrat (Ieș 29,43-46; 40,34u). Apoi această slavă apare din nou în contextul consacrării arhiereului Aaron și a fiilor săi (Lev 9,6.23). De asemenea, slava divină se face văzută înaintea lui Moise, a lui Aaron și a poporului care murmurau (Ieș 16,7.10; Num 14,10; 17,7; 20,6), etc. Temeiurile biblice privitoare la descrierea slavei se concentrează în general asupra pericopei de pe Sinai și asupra relatărilor din timpul pelegrinării prin pustiu. Acestea trebuie să le adăugăm Ieșire cap. 14. Punctul culminat în folosirea rădăcinii *kvt* este reprezentat de actul coborârii slavei divine sub forma unui *nor* „*greu*”, *dens*, care se așază mai întâi asupra Muntelui Sinai și mai târziu asupra cortului sfânt (Ieș 19,16; 24,16-17; 29,43; 33,18.22; 40,34-38).

Slava Domnului în scrierile profetice. Apariția slavei divine constituie un veritabil leitmotiv a cărții Isaia, o temă importantă, care a marcat procesul îndelungat de redactare al acestei cărți deosebit de vaste și de profunde. Cartea cuprinde o adevărată teologie *kābôd*, adică un amplu proces de evoluție și de percepere a acestui concept vechi-testamentar. La începutul acestei evoluții conceptuale se află motivul biblic al slavei dumnezeiești *kabod* Yhwh de care este "plin tot pământul" (Is. 6, 3). Strălucirea divină, iese din templu, poate fi simțită ca o binefacere în cetate (Ierusalim) și de asemenea, poate fi experiată în toată țara (Israel) și pe-“ntreg pământul” Is 6, 3 u.. Descriindu-se felul în care s-a răspândit slava amenințătoare a regelui asirian peste Iudeea (Is. 8,6-8a) profetul realizează o corespondență cu cele scrise la Isaia 6, 3. Pe fondul acestei descrieri profetice, remarcăm răspândirea strălucirii înspăimântătoare, a măreției imperiale asiriene peste ținuturile străvechiului Israel. Această strălucire imperială a fost experiată istoric prin prezența trupelor asiriene, a căror slavă amenințătoare și asupritoare reprezenta de fapt dreptatea și pedeapsa divină. Folosindu-se termeni rar întâlniți în canonul Vechiului Testament Is. 3, 1-8 se arată că Dumnezeu este prezent pretutindeni; omniprezența divină depășind puterea de înțelegere a minții omenești.

Textele de la Isaia ne oferă motive biblice legate de dumnezeiasca slavă ca o concretizare a strălucirii divine în *elemente lumești*. Prin ele, slava divină poate fi trăită ca prosperitate a pământului, în desfășurarea evenimentelor istorice, în zidirea și în grandoarea Ierusalimului. Fiecare dintre aceste motive biblice legate de slava divină reprezintă o concretizare actualizată.o imagine duhovnicească a dumnezeieștii străluciri, care lucrează în

felurite forme pe pământ. Slava divină ca element abstract personificat este descrisă ca strălucire deosebită, care-L înconjură pe Dumnezeu și care poate fi văzută de oameni sub chipul mântuirii săvârșite de Acesta. În context concret (lumesc) slava divină poate fi percepută ca dovadă de îadorare acordată de om lui Dumnezeu, ca glorie a Celui Preaputernic pentru lucrarea Sa desfășurată în mod tainic, dar vizibil în Israel și în lume, în istorie și în veșnicie.

În cartea Iezechiel, *kabod* slava lui Dumnezeu este înfățișată ca prezență a Acestuia- “adică a Celui PreaÎnalt- Care îl cheamă pe profet și îi încredințează o misiune dificil de îndeplinit”. În viziunile lui Iezechiel, prorocul mărturisește că a fost îndemnat de Dumnezeu să-i înștiințeze pe (israeliții) exilați de iminenta cădere a Ierusalimului. Chiar la începutul acestei cărți profetice (Iez. cap. 1-3) în cadrul unei primei viziuni, Iezechiel este chemat și pregătit pentru această misiune. În capitolul 1, privirea profetului ajunge în sfera dumnezeiască și el începe să descrie acest univers tainic conștient fiind că vederea lui Yhwh Dumnezeu este un dar deosebit care presupune vocație, pregătire și îndeplinirea misiunii încredințate. Treptat, profetul a devenit din ce în ce mai conștient, de faptul că vede slava divină. La Iez. cap. 2u. se precizează și *motivul* acestei arătări divine și anume: Iezechiel urma să devină profetul lui Israel, care să conducă poporul la re-cunoașterea lui Dumnezeu.

Din punct de vedere temporal, întoarcerea lui Yhwh Dumnezeu în templu nu este precizată, ea fiind legată de recunoașterea greșelii de către exilați (israeliți). Această concepție este în deplină concordanță cu laboriosul proces de re-cunoaștere a lui Dumnezeu înfățișat de cartea Iezechiel. Obiectivul urmărit de profeția lui Iezechiel este acela ca poporul să-și înțeleagă (și recunoască) vina și astfel să ajungă la re-cunoașterea Dumnezeului lui Israel. Acest aspect este reliefat și în fragmentul Iez. 44, 4u. Rânduieșile și practicile rituale ale templului (reglementările cultice) sunt confirmate și întărite de vederea și contemplarea templului plin de slava divină. Astfel, cartea Iezechiel subliniază responsabilitatea oamenilor, care trebuie să trăiască precum un popor curat (și ales) urmând îndemurile divine și avându-L mereu pe Dumnezeu în mijlocul său. La Iez. cap 43 s-a înfățișat extinderea "sfintei sfintelor" pe toată colina templului, în așa fel încât toată cetatea să fie considerată loc sfânt. Procesul de re-cunoaștere (al slavei divine) descris de cartea Iezechiel se încheie odată cu această perspectivă asupra noului templu, și odată cu vestea că gloria dumnezeiască se va întoarce și se va sălășlui pe Sion, dacă poporul își va conștientiza păcatul și va reveni sub autoritatea și călăuzireal lui Dumnezeu.

Slava lui Dumnezeu în Cartea Psalmilor. Slava divină este reflectată în 16 psalmi, unde remarcăm o adevărată linie evolutivă a conceptului kâbôd. Prima dată, termenul kabod este menționat în ps.18. În acesta, slava dumnezeiască este reflectată în măreția cerurilor. Oamenii văd grandoarea lui Dumnezeu prin cursul zilnic al soarelui pe bolta cerească și propoveduiesc slava divină prin cântări. Pentru omul credincios cerurile vestesc slava lui Dumnezeu,. Acestei re-cunoașteri naturale a slavei divine i se adaugă cercetarea *Legii* care este menționată în v. 8-15. Alături de revelarea slavei "prin ceruri"/ creație, "Legea Domnului, care este fără prihană" (Ps 18, 8) trebuie să-l ducă pe om la re-cunoașterea lui Dumnezeu. Această re-cunoaștere a slavei dumnezeiești, revelată prin cursul soarelui pe bolta cerească și de studierea Legii (v8 ps 18), îl determină pe credincios să-L cinstească pe Dumnezeu ca Împărat al slavei (v Ps 23) Dumnezeu Cel Care-Și arată slava cea adevărată (și prin aceasta se deosebește de idoli) a pătruns în templul Sau. În acest loc sacru, El va fi adorat de către om, așa cum se cuvine. Acest aspect este oglindit și de psalmul 28. Aici, mulțimea credincioșilor laudă slava divină, pe care a văzut-o prin teofania Domnului. Experiind putere adovedită de Dumnezeu pe pământ, adunării credincioșilor i se arată slava dumnezeiască ca expresie a evlaviei și a temerii de Dumnezeu.

În psalmul 56, aghiograful constată "că slava cea dumnezeiască se răspândește peste tot pământul" (v.7), așa că omul credincios poate fi pretutindeni protejat de Dumnezeu. Răspândirea slavei divine "peste întreg pământul" este potrivit psalmului 28 legată de atotputernicia pe care o dovedește din plin Dumnezeu. Speranțele psalmistului se leagă de conceptul de forță/ putere ; prin această putere se revelează slava dumnezeiească și el se știe apărat de Cel atotputernic. Ps 62 ne arată că dumnezeiasca slavă poate fi văzută în templu alături de tăria lui Dumnezeu. În ps 65, credincioșii sunt îndemnați să dea cinstire numelui sfânt al lui Dumnezeu. În ps 53, 7; 73, 7 și 18; 78, 6 se arată că prin cinstirea și invocarea numelui dumnezeiesc, Israel se deosebește tranșant de "neamuri". Spre deosebire de aceste neamuri, Israel nu batjocorește numele lui Dumnezeu, ci dimpotrivă îi acordă cinstirea cuvenită. Ceea ce poate experia credinciosul în templu (potrivit psalmului 61) reprezintă- de fapt- măreția Împăratului Dumnezeu, care S-a sălășluit în templu (v ps. 23)

Astfel, se încheie *primul cerc din cadrul Psaltirii*. slava divină este propoveduită de *cer (de universul întreg creat și cârmuit de Dumnezeu)*, astfel că omul poate vedea (mijlocit) slava dumnezeiască în cursul zilnic al soarelui și de asemenea (in mod direct) în templu. Credinciosul îl preamărește pe Dumnezeu pe temeiul faptelor Sale și pentru că trăiește sub

scutul puterii divine care este la rândul ei o expresie a slavei dumnezeiești. Recunoscând *puterea și sfințenia* numelui divin, Israel se deosebește fundamental de “neamuri”.

În Psalmul 113, 5, credincioșii sunt îndemnați să dea slavă numelui dumnezeiesc, pentru că Domnul este milostiv și fidel celor care-L preamăresc. Milostivirea și credincioșia sunt două forme importante de exprimare ale slavei dumnezeiești. Pe de altă parte, grandioarea strălucitoare ale chipurilor de idoli nu are nici o lucrare asupra omului. Aici, Dumnezeu se arată a fi plin de slavă și măreție, în vreme ce idolii rămân neînsemnați. Așa constată psalmistul în ps 137, 5 u “Și ei cântă pe cărările Domnului, fiindcă mare este slava lui Dumnezeu, că *puternic* este Domnul, și-i vede pe cei oprimați, și-i înlătură pe cei mândri. / *Și să cânte în căile Domnului că mare este slava Domnului.*” Această făgăduință nu este valabilă doar pentru Israel, ci și pentru toate “neamurile” care primesc mesajul slavei divine și vin pe Sion pentru a-L preamări pe Dumnezeu ca unicul Dumnezeu adevărat.

Cu acest cuvânt de laudă, ce arată că Dumnezeu este mare, se încheie cele transmise de Cartea Psalmilor în legătură cu slava divină. În timp ce în prima parte sunt înfățișate evenimente din acel timp, arătându-se că Dumnezeu este preamărit de către mulțimea credincioșilor Săi, odată cu ps 71 ni se deschide *perspectiva unei Împărății mesianice*, legate de speranța că dumnezeiasca slavă va putea fi văzută și că această slavă se va sălășlui la Ierusalim. Slava divină va apărea iarăși în cetatea reconstruită, *slava va fi vestia neamurilor, iar israeliții împreună cu aceste neamuri Îl vor slăvi pe Dumnezeu la Ierusalim ca pe un mare Împărat. Și așa se și cuvine, pentru că slava divină este sublimă și strălucitoare și “tot pământul se va umple de slava Lui Dumnezeu. Amin”* (Ps 71, 21).

Noțiunea *Kavod* (slava), este un concept scripturistic aplicat cu precădere lui Dumnezeu care indică modul concret de manifestare a prezenței Sale într-o formă perceptibilă oamenilor. În concepția părintelui Ioan Chirilă, slava este „un semn al mărturiei prezenței Sale și o lumină călăuzitoare pentru toți cei care acceptă să pășească pe calea Lui. Cu toate acestea, *slava* își conservă foarte bine aspectul transcendent, *ea cuprinde și nu este cuprinsă, ea cheamă și este chemată*, ea se împărtășește și locuiește în creație atunci când este chemată și când este primită în chip metanoic.”. Cu alte cuvinte, slava dumnezeiască este o formă concretă de arătare a lui Dumnezeu, „un veritabil *theologumenon* al prezenței divine” după cum sublinia și Edmond Jacob.

În cadrul Pentateuhului slava lui Dumnezeu este asociată cu teofaniile, cu gesturile salvatoare și cu momentele în care se realizează judecata divină. Aceasta se manifestă de

obicei în chipul unui stâlp de foc sau a unui nor dens: stâlpul de foc și norul care-i călăuzea pe israeliți prin pustie (Ieș 13,21); focul mistuitor și norul de pe muntele Sinai (Ieș 24,16-17); norul care a acoperit cortul/templul adunării după ritualul de consacrare (Ieș 40,34-38; cf. 3Rg 8,10-11; 2Par 7,1-3); focul care a mistuit jertfa de la începutul serviciilor cultice (Lev 9,23) etc. De asemenea, Dumnezeu și-a arătat slava: în victoria Sa asupra lui Faraon la Marea Roșie (Ieș 14,3), în gestul Său de a oferi mană poporului înfometat (Ieș 16,7) și în nimicirea celor care i se împotriveau (Num 16,24; 20,2).

De aici, reiese în mod evident faptul că stâlpul de nor și de foc sunt două moduri prin care Dumnezeu își face simțită prezența Sa în mijlocul poporului în decursul Ieșirii din Egipt: „ziua în stâlp de nor și noaptea în stâlp de foc” (Num 14,14). Ca atare, nu avem de-a face cu doi stâlpi, ci doar cu unul. Când Moise a urcat pentru a doua oară în muntele Sinai, slava Domnului avea pentru el chipul unui nor, iar pentru fiii lui Israel, chipul slavei era ca un foc mistuitor: „S-a suit deci Moise și Iosua în munte și un nor a acoperit muntele. Slava Domnului s-a pogorât pe Muntele Sinai și l-a acoperit norul șase zile, iar în ziua a șaptea a strigat Domnul pe Moise din mijlocul norului. Chipul slavei Domnului de pe vârful muntelui era în ochii fiilor lui Israel, ca un foc mistuitor. Și s-a suit Moise pe munte și a intrat în mijlocul norului; și a stat Moise pe munte patruzeci de zile și patruzeci de nopți.” (Ieș 24,15-18).

Stâlpul de nor și de foc indica pe lângă prezența nemijlocită a Domnului purtarea Sa de grijă ce se manifesta atât printr-un confort fizic (ziua norul îi ferea de arșița zilei, iar focul îi încălzea și le oferea lumină în timpul nopții), cât și printr-o barieră între poporul ales și cei care doreau să le facă rău (ex. egiptenii): „Atunci s-a ridicat îngerul Domnului, care mergea înaintea taberei fiilor lui Israel, și s-a mutat în urma lor; și s-a ridicat stâlpul cel de nor dinaintea lor și a stat în urma lor. Astfel a trecut el și a stat între tabăra Egiptenilor și tabăra fiilor lui Israel; și era *negură și întuneric pentru unii, iar pentru ceilalți lumină*, noaptea, și toată noaptea nu s-au apropiat unii de alții.” (Ieș 14,19-20). Dumnezeu îi proteja și totodată le oferea orientare/ lumină/ calauzire că unii oameni pot să se împărtășească de slava lui Dumnezeu într-un chip real și vizibil. Astfel că, după ce Moise stătea mai mult timp în apropierea lui Dumnezeu, fața lui începea să strălucească, încât era necesar să-și pună un văl pe față pentru a putea fi privit de israeliți (Ieș 33,18).

În scrierile profetice slava lui Dumnezeu se revelează în teofanii (Is 6,6; Iez 1) și este invocată în contextele în care Domnul își manifestă calitatea sa de Judecător (Is 2,10; 10,16; Iz 10,18). Atât Isaia, cât și Iezechiel vestesc poporului că în timpurile viitoare toți vor vedea

slava lui Dumnezeu care va izbăvi pe cei oprimați din Israel (Is 40,5; 46,13) și care se va întoarce să umple noul Templu ce se va zidi după robie (Iez 44,2-8).

Profetul Iezechiel se plasează în linia inaugurată de Isaia în capitolul 6, unde slava apare ca expresia normală a prezenței divine. Există de altfel, între viziunile inaugurale ale celor doi profeți, analogii de netăgăduit: cele patru animale de la Iezechiel ne duc cu gândul la serafimi, iarul ne duce cu gândul la altar. Conform lui Iezechiel, *kavod* nu este numai manifestarea lui Dumnezeu sub o formă concretă, ci Se identifică cu ea; iată de ce, așa cum în anumite pasaje din Facere, îngerul Domnului și Domnul sunt aproape confundați, Dumnezeu și Slava Lui sunt interschimbabile, astfel, în Iez 9,3, subiectul este *kavod* iar în versetul 4, subiectul este Dumnezeu. Deoarece *kavod* este identic cu Yahwe, este normal ca profetul să insiste asupra faptului că nu poate fi văzută esența Lui, și doar imaginea, chipul (Fac 1,26-28).

Kavod stă în relație foarte strânsă cu Templul; prin ea, Dumnezeu sfințește Templul ca loc al prezenței Sale. Dacă Templul este locul obișnuit al prezenței Sale așa cum reiese din 43,2 unde *kavod* revine să locuiască Templul, Iezechiel afirmă în același timp că această legătură nu are nimic automat și absolut, datorându-se numai libertății și alegerii lui Yahwe. Este interesant de remarcat faptul că deasupra slavei apare o formă umană, slava este deci chipul lui Dumnezeu tot așa cum este și omul, iar această asociere între chip și slavă reunite într-un om va fi dezvoltată, pe linia lui Iezechiel, de apostolul Pavel (2Cor 3,18).

Sensul eshatologic al lui *kabod* Yahwe este deja subiacent viziunii lui Isaia din capitolul 6 unde profetul înainte contemplă ceea ce se va împlini în momentul desăvârșirii împărăției lui Dumnezeu. În sprijinul aceluiași sens putem invoca următoarele pasaje: Is 40,5: „Slava lui Dumnezeu se va descoperi și tot trupul o va vedea”; Is 58,8: „Atunci... slava lui Dumnezeu te va urma”; Is 59,19: „Cei de la apus se vor teme și cei de la răsărit, de slava Lui”; Is 60,1: „Luminează-te, luminează-te, noule Ierusalime, că vine lumina ta, și slava Domnului peste tine a răsărit!”; Avac 2,14: „Căci pământul se va umple de cunoștința slavei Domnului”; Num 14,21: „...de slava Domnului este plin tot pământul”; Ps. 56, 7-14: „Înalță-Te peste ceruri, Dumnezeule, și peste tot pământul slava Ta!”; Ps 71,20: „Binecuvântat este numele slavei Lui în veac”. În sfârșit, textul trebuie înțeles ca o aluzie la slava ce va să vină, nădejdea autorului psalmului 72, care afirmă că Dumnezeu îl va primi, după toate nenorocirile, în Împărăția Sa de lumină. Israel a crezut că va veni timpul când slava se va ridica peste toate popoarele pământului, ale cărei semne premergătoare se vedeau în cult și în actul profetic.

Prin cărțile Pentateuhului, cartea Isaia și cartea Iezechiel, Vechiul Testament ne oferă trei căi de percepție a slavei divine קבֹד, descriind totodată și efectele avute de acesta asupra omului. În scrierile Pentateuhului se reliefează re-cunoașterea lui Dumnezeu din istorie, considerându-se sălășluirea Domnului ca punct culminant al vederii Sale. Ceea ce egiptenii au văzut prin loviturile (plăgile+îneccarea oștirii în Marea Roșie) date de Dumnezeu, israeliții au cunoscut/ trăit prin strălucirea divină קבֹד, -naintea ochilor lor. Ei l-au recunoscut pe Dumnezeu întru strălucirea Sa, pe Domnul care i-a scos din Egipt. Arătarea slavei în Pentateuh semnifică de fapt învederarea/ vederea lucrărilor mântuitoare săvârșite de Dumnezeu asupra poporului. În cartea Isaia, slava divină este percepută ca putere lucrătoare קבֹד a lui Dumnezeu, care a putut/ poate/ și va putea fi văzută/ în creație și în istorie.

În timp ce în Pentateuh, centrul de greutate este reprezentat de recunoașterea lui Dumnezeu din istorie (istoria deja *desfășurată/ petrecută*) în cartea Isaia se accentuează mai ales evenimentele *viitoare*. Puterea lucrătoare a lui Dumnezeu se va arăta poporului. Ea poate produce atât nimicirea țării, cât și reconstrucția acesteia. *Puterea stăpânitoare a lui Dumnezeu a cărei prezență și lucrare este simbolizată de razele slavei kabod קבֹד va și realizată și în acțiunile Sale viitoare*. În timp ce în Pentateuh și în cartea Isaia efectele stăpânirii dumnezeiești asupra creației și a poporului s-au arătat ca semne ale slavei divine, atenționându-i pe oameni de prezența lucrătoare a lui Dumnezeu. În cartea Iezechiel se reliefează faptul că slava divină קבֹד anticipează prezența lui Dumnezeu și puterea Sa lucrătoare Pentru aceasta, *aghiograful detașează sfera divină de spațiul pământesc* (de fapt de templu) și înfățișează această sferă ca pe o realitate tainică, în care Dumnezeu îl întâlnește pe profet. În acest context, *slava divină קבֹד se prezintă ca un chip văzut de profet, ca un întreg*. Dumnezeu poate fi experiat (cunoscut) doar prin slava Sa.

Printr-o lectură cuprinzătoare și profundă a Vechiului Testament, percepem slava divină ca pe-o *formă de revelare* prin care Dumnezeu intră în contact cu oamenii; o formă de întâlnire a lui Dumnezeu cu oamenii. Această teologie a slavei *kābôd*, Îl reflectă pe Dumnezeu ca pe o Ființă dinamică, așa cum Îl înfățișează de fapt, toate scrierile veterotestamentare. Dumnezeu intră în relație cu poporul Său sau cu câte o personalitate biblică prin teofanie, vocație, încredințarea unei misiuni, iar prin lucrările Sale se face cunoscut și trebuie re-cunoscut și slăvit de toți

BIBLIOGRAFIA

I. Ediții ale Sfintei Scripturi

- *Biblia Hebraica Stuttgartensia*, ed. Karl Elliger și Wilhelm Rudolph (Stuttgart: Deutsche Bibelgesellschaft, 1987).
- *Septuaginta. Id est Vetus Testamentum graece iuxta SEPTUAGINTA*, ed Alfred Rahlfs (Stuttgart: Deutsche Bibelgesellschaft, 1935).
- *Biblia adică Dumnezeiasca Scriptură a Vechiului și Noului Testament – 1688*, ediția Sfântului Sinod (București: EIBMO, 1997).
- *Biblia adică Dumnezeiasca Scriptură a Vechiului și Noului Testament* (București, Fundația pentru literatură și artă Regele Carol II, 1936).
- *Biblia sau Sfânta Scriptură*, ediția Sfântului Sinod (București: EIBMO, 2010).

II. Dicționare, lexicoane, enciclopedii, gramatici, manuale de teologie și ghiduri bibliografice

- BOTTERWECK, Johannes, Helmer RINGGREN, Heinz-Josef FABRY, *Theological Dictionary of the Old Testament*, vol. 10, trad. Douglas Stott (Grand Rapids: Eerdmans Publishing Co., 1999).
- CHIRILĂ, Ioan, Paula BUD și Stelian PAȘCA-TUȘA, *Vechiul Testament în scrierile bibliștilor români: ghid bibliografic* (Cluj-Napoca: Eikon/Școala Ardeleană, 2014).
- DYRNESS, William, *Themes in Old Testament Theology* (Illinois: InterVarsity Press, Downers Grove, 1977).
- EICHRODT, Walther, *Theology of the Old Testament*, vol. 2 (Philadelphia: S.C.M. Press, Ltd., 1961). FORGÁCS, Tamás, *Ungarische Grammatik* (Wien: Praesens, 2002).
- FREEDMAN, David N. et al., *Eerdmans Dictionary of the Bible* (Grand Rapids: W.B. Eerdmans, 2000).
- FREEDMAN, David Noel, *The Anchor Yale Bible Dictionary*, vol. 2 și 6 (New York: Doubleday, 1996).
- GESENIUS, Wilhelm, *Hebräisches und aramäisches Handwörterbuch* (Leipzig: Verlag von Vogel, 1905).
- HOFTIJZER, J. și K. JONGELING, *Dictionary of the nord-west Inscriptions* (Lieden: Brill, 1995).
- JACOB, Edmond, *Theologie de L'ancien Testament* (Neuchatel: Delachaux & Niestle, 1955).

- KITTEL, Gerhard et al., *Theological Dictionary of the New Testament*, vol. 6 (Michigan: Grand Rapids, Eerdmans, 1964-c1976).
- KITTEL, Gerhard, *Theologisches Wörterbuch zum Neuen Testament [Dictionar teologic al Noului Testament]* (Stuttgart: W. Kohlhammer, 1990).
- KOEHLER, L. și W. BAUMGARTNER, *Lexicon in Veteris Testamenti libros* (Leiden: E. J. Brill, 1951-53).
- KOHLENBERGER, John și James SWANSON, *The Hebrew English Concordance to the Old Testament with the New International Version* (Michigan: Zondervan Grand Rapids, 1998).
- MYERS, Allen C., *The Eerdmans Bible dictionary* (Grand Rapids: Eerdmans publishing co., 1975).
- RIENECKER, Fritz, *Lexikon zur Bibel* (Wuppertal R.: Brockhaus, 1988).
- SKOLNIK, Fred, *Encyclopaedia Judaica (second editions)*, vol. 19 (New York: Thomson Gale, 2007).
- VON RAD, Gerhard, *Old Testament Theology*, vol. 1, trans. D.M.G. Stalker (Great Britain: SCM Press Ltd, 1975).
- VON RAD, Gerhard, *Theologie des Alten Testaments. Die Theologie der geschichtlichen Überlieferung Israels [Teologia Vechiului Testament. Teologia tradiției profetice a vechiului Israel]* (München: Chr. Kaiser Verlag, 1992).
- VON SODEN, Wolfram, *Akkadisches Handwörterbuch Unter Benutzung des lexikalischen Nachlasses von Bruno Meissner (1868-1947)* (Wiesbaden: Harrassowitz, 1985).
- VON ERNST, Jenni și Claus Westermann *Theologisches Handwörterbuch zum Alten Testament (THAT)* (Auflage: Gütersloher Verlagshaus, 2001).
- WARMUTH, G. *Hdr*, în Jenni von Ernst și Claus Westermann *Theologisches Handwörterbuch zum Alten Testament (THAT)*, vol. 2 (Auflage: Gütersloher Verlagshaus, 2001).
- WIGODER, Geoffrey et al., *Enciclopedia Iudaismului*, trad. Radu Lupan și George Weiner (București: Hasefer, 2006).

III. Resurse patristice

- BLAISING, C. A. și C. S. HARDIN, *Psalms 1-50 în ACCSOT 7* (Downers Grove: InterVarsity Press, 2008).
- CASSIODORUS, *Explanation of the Psalms*, 3 vol., trad. P. G. Walsh (New York/Mahwah: Paulist Press, 1990).
- CONTI, M. și G. PILARA, *1-2 Kings, 1-2 Chronicles, Ezra, Nehemiah, Esther* în ACCSOT 5 (Downers Grove: InterVarsity Press, 2008).
- FERREIRO, A., *The Twelve Prophets*, în ACCSOT 14 (Downers Grove: InterVarsity Press, 2003).
- FRANKE, R., *Joshua, Judges, Ruth, 1-2 Samuel*, în ACCSOT 4 (Downers Grove: InterVarsity Press, 2005).
- LIENHARD, J. T. și R. J. ROMBS, *Exodus, Leviticus, Numbers, Deuteronomy* în ACCSOT 3 (Downers Grove: InterVarsity Press, 2001).

- MCKINION, S. A., *Isaiah 1-39* în ACCSOT 10 (Downers Grove: InterVarsity Press, 2004).
- ORIGEN, *Omilii la Cartea Numeri*, în PSB 6, ed. Teodor Bodogae et al. (București: IBMO, 1981).
- ORIGEN, *Omilii și adnotări la Exod*, trad. Adrian Muraru (Iași: Polirom, 2006).
- ORIGEN, *Omilii și adnotări la Levitic*, trad. Adrian Muraru (Iași: Polirom, 2006).
- SF. AUGUSTIN, *Expositions on the Psalms*, în *The Nicene and Post-Nicene Fathers* 8, trad. Philip Schaff (Oak Harbor: Logos Research Systems, 1997).
- SF. CHIRIL AL ALEXANDRIEI, „Tâlcuirea psalmilor 17-29,” trad. Dumitru Stăniloae, *MO* 6 (1989): 100-122.
- SF. CHIRIL AL ALEXANDRIEI, „Tâlcuirea psalmilor 50-62,” trad. Dumitru Stăniloae, *MO* 1 (1991): 53-72.
- SF. CHIRIL AL ALEXANDRIEI, „Tâlcuirea psalmilor 68-77,” trad. Dumitru Stăniloae, *MO* 3 (1991): 42-60.
- SF. CHIRIL AL ALEXANDRIEI, „Tâlcuirea psalmilor 91-96,” trad. Dumitru Stăniloae, *MO* 1-6 (1992): 118-133.
- SF. CHIRIL AL ALEXANDRIEI, „Tâlcuirea psalmilor 97-138,” trad. Dumitru Stăniloae, *MO* 1-6 (1993): 140-152.
- SF. CHIRIL AL ALEXANDRIEI, *Despre Sfânta Treime*, în PSB 40, trad. Dumitru Stăniloae (București: EIBMO, 1994).
- SF. CHIRIL AL ALEXANDRIEI, *Glafire la Ieșire*, în PSB 39, trad. Dumitru Stăniloae (București: EIBMO, 1992).
- SF. CHIRIL AL ALEXANDRIEI, *Glafire la Levitic*, în PSB 39, trad. Dumitru Stăniloae (București: EIBMO, 1992).
- SF. CHIRIL AL ALEXANDRIEI, *Glafire la Numeri*, în PSB 39, trad. Dumitru Stăniloae (București: EIBMO, 1992).
- SF. CHIRIL AL ALEXANDRIEI, *Închinarea și slujirea în duh și adevăr. Despre cortul sfânt, care a fost chipul (tipul) Bisericii lui Hristos*, în PSB 38, trad. Dumitru Stăniloae (București: EIBMO, 1991).
- SF. CHIRIL AL ALEXANDRIEI, *Închinarea și slujirea în duh și adevăr. Tot despre acelea și despre cele ce sunt în cortul sfânt*, în PSB 38, trad. Dumitru Stăniloae (București: EIBMO, 1991).
- SF. GRIGORIE DE NYSSA, *Despre viața lui Moise*, în PSB 29, trad. Dumitru Stăniloae și Ioan Buga (București: EIBMO, 1982).
- SF. GRIGORIE DE NYSSA, *Despre viața lui Moise*, în PSB 29, trad. Dumitru Stăniloae și Ioan Buga (București: IBMO, 1982).
- SF. GRIGORIE PALAMA, *Despre sfânta lumină*, în *Filocalia* 7, trad. Dumitru Stăniloae (București: IBMO, 1977).
- SF. IOAN GURĂ DE AUR, *Comentariu la Isaia; Omilii la Ozia*, trad. Laura Enache (Iași: Doxologia, 2013).
- SF. IOAN GURĂ DE AUR, *Omilii la Psalmi*, trad. Laura Enache (Iași: Doxologia, 2011).
- SF. MAXIM MĂRTURISITORUL, „Răspunsuri către Talasie. Despre zidirea templului,” în *Filocalia* 3, ed. Dumitru Stăniloae (București: Harisma, 1994).

- SF. MAXIM MĂRTURISITORUL, *Ambigua. Tâlcuire duhovnicească a cuvintelor: «Cerurile spun mărirea lui Dumnezeu»*, în *PSB* 80, trad. Dumitru Stăniloae (București: EIBMO, 1983).
- SF. NICHITA STITHATUL, *Viața Sfântului Simeon Noul Teolog*, trad. Ilie Iliescu (București: Herald, 2003).
- SF. VASILE CEL MARE, *Comentariul al cartea profetului Isaia*, în *PSB* 2, trad. Alexandru Mihăilă (București: Basilica, 2009).
- SHERIDAN, M., *Genesis 12-50* în *ACCSOT* 2 (Downers Grove: InterVarsity Press, 2002), 206.
- SIMONETTI, M. și M. CONTI, *Job* în *ACCSOT* 6 (Downers Grove: InterVarsity Press, 2006).
- STEVENSON, K. și M. GLUERUP, *Ezekiel, Daniel și ACCSOT* 13 (Downers Grove: InterVarsity Press, 2008).
- WENTHE, D. O., *Jeremiah, Lamentations* în *ACCSOT* 12 (Downers Grove: InterVarsity Press, 2009).
- WESSELSCHMIDT, Q. F., *Psalms 51-150* în *ACCSOT* 8 (Downers Grove: InterVarsity Press, 2007).
- WRIGHT, J. R., *Proverbs, Ecclesiastes, Song of Solomon*, în *ACCSOT* 9 (Downers Grove: InterVarsity Press, 2005).
- ZIGABENUL, Eftimie și Nicodim AGHIORITUL, *Psaltirea în tâlcuirile Sfinților Părinți*, vol. 1, trad. Ștefan Voronca (Galați: Egumenița, 2006).

IV. Comentarii biblice

- ALLEN, Leslie, *Psalms 101-150*, în *WBC* 21 (Dallas: Word, Inc, 2002).
- BÄHR, Karl Christian, *The books of Kings*, în *A commentary on the Holy Scriptures* 6, trad. Edwin Hardwood (Bellingham: Logos Research Systems Inc., 2008).
- BARKER, K. L., *Micah, Nahum, Habakkuk, Zephaniah*, în *NAC* 20 (Nashville: Broadman & Holman Publishers, 2001).
- BARNES, A., *Notes on the Old Testament: Psalms* 1 (London: Blackie & Son, 1870-1872).
- BERLIN, A., *Esther*, în *JPS Bible commentary* (Philadelphia: Jewish Publication Society, 2001).
- BLENKINSOPP, J., *Isaiah 40-55: A New Translation with Introduction and Commentary* (New Haven/London: Yale University Press, 2008).
- BOICE, James Montgomery, *Pslams*, vol. 1 (Grand Rapids: BakerBooks, 2005).
- BRATCHER, R. G. și W. D. REYBURN, *A translator's handbook on the book of Psalms* (New York: United Bible Societies, 1991).
- BRAUN, R. L., *1 Chronicles*, în *WBC* 14 (Dallas: Word, Incorporated., 2002).
- BRIGGS, Charles și Emilie BRIGGS, *A Critical and Exegetical Commentary on the Book of Psalms*, 2 vol. (New York: C. Scribner's Sons, 1906-07).
- BUDD, Philip J., *Numbers*, în *WBC* 5 (Dallas: Word Inc., 2002).
- COGAN, M., *I Kings: A new translation with introduction and commentary New Haven* (London: Yale University Press, 2008).
- COGAN, Mordechai, *I Kings: A new translation with introduction and commentary*, în *The anchor Yale Bible* (New Haven: Yale University Press, 2008).

- COLE, R. Dennis, *Numbers*, în *New American Commentary* 3b (Nashville: Broadman & Holman Publishers, 2000).
- COOPER, Lamar Eugene, *Ezekiel*, în *The New American Commentary* 17 (Nashville: Broadman & Holman Publishers, 2001).
- CRAIGIE, Peter C., *Ezekiel*, în *The daily study bible series* (Louisville: Westminster John Knox Press, 2001).
- CRAIGIE, Peter C., *Psalms 1-50*, în *WBC 19* (Dallas: Word Incorporated, 2002).
- DAHOOD, Mitchell, *Psalms*, în *AB 19* (New York: Doubleday & Company, Inc., 1966).
- DILLARD, Raymond B., *2 Chronicles*, în *WBC 15* (Dallas: Word Incorporated, 2002).
- DOHMEN, Christoph, *Exodus 19-40* (Basel: Herder, 2004).
- DRIVER, S. R., *A critical and exegetical commentary on Deuteronomy* în *The International critical commentary on the Holy Scriptures of the Old and New Testaments* 3 (Edinburgh: T. & T. Clark, 1902).
- DURHAM, John, *Exodus*, în *WBC 3* (Dallas: Word, Incorporated, 2002).
- FEIST, Udo, *Ezechiel: Das literarische Problem des Buches forschungsgeschichtlich betrachtet* (BWANT 138) (Stuttgart: Kohlhammer, 1995).
- GARRET, D. A., *Hosea, Joel*, în *NAC 19A* (Nashville: Broadman & Holman Publishers, 2001).
- GARRETT, D. A., *Proverbs, Ecclesiastes, Song of songs*, în *NAC 14* (Nashville: Broadman & Holman Publishers, 2001).
- GRAY, George Buchanan, *A critical and exegetical commentary on Numbers* (New York: Scribner's sons, 1903).
- GREENBERG, Moshe, *Ezekiel 1-20: A New Translation with Introduction and Commentary*, în *AYBC 22* (Doubleday, 1983).
- GUNKEL, Hermann și Joachim BEGRICH, *Introduction to Psalms: The Genres of the Religious Lyric of Israel*, trad. James D. Nogalski (Macon: Mercer University Press, 1998).
- HAMLIN, E. J., *Inheriting the land: A commentary on the book of Joshua* în *International theological commentary* 6 (Lothian: W.B. Eerdmans Pub. Co., 1983).
- HARTMAN, L. F. și A. DI LELLA, *The Book of Daniel: A new translation with notes and commentary on chapters 1-9*. (New Haven/London: Yale University Press, 2008).
- HERMANN, Johannes, *Ezechielstudien* (Leipzig: J. C. Hinrichs'sche Buchhandlung, 1908).
- HOUSE, Paul R., *1, 2 Kings*, în *New American Commentary* 8 (Nashville: Broadman & Holdman Publishers, 2001).
- HOUTMAN, Cornelis, *Exodus* în *Historical Commentary on the Old Testament* 3 (Leuven: Peeters Publishers, 1999).
- KLEIN, R. W., *1 Samuel* în *WBC 10* (Dallas: Word, Incorporated, 2002).
- KNIERIM, Rolf și George COATS, *Numbers* (Grand Rapids: Wm. B. Eerdmans Publishing, 2005).
- LANGE, John Peter, *Exodus*, în *A commentary on the Holy Scriptures* (Bellingham: Logos Research Systems Inc, 2008), 125.
- LEVINE, B. A., *Numbers 21-36: A new translation with introduction and commentary* (New Haven/London: Yale University Press, 2008).

- LEVINE, Baruch A., *Numbers 1-20: A new translation with introduction and commentary*, în *The Anchor Yale Bible* (London: Yale University Press, 2008).
- MATHEWS, K. A., *Genesis 11:27-50:26*, în *NAC 1B* (Nashville: Broadman & Holman Publishers, 2007).
- MYERS, Jacob M., *II Chornicles*, în *The Anchor Yale Bible* (London: Yale University Press, 2008).
- NEWMAN, B. M. și P. C. STINE, *A handbook on Jeremiah* (New York: United Bible Societies, 2003).
- OSBORN, Noel, Howard ATTON, *A handbook on Exodus*, în *UBS* (New York: United Bible Societies, 1999).
- OSWALT, J. N., *The Book of Isaiah. Chapters 1-39* în *The New International Commentary on the Old Testament* (Grand Rapids: Wm. B. Eerdmans Publishing Co., 1986).
- PLÖGER, Josef et al, *Die Neue Echter-Bibel. Kommentar: Die Psalmen I. Psalm 1 – 50* (Auflage: Echter, 1993).
- POPE, M. H., *Job: Introduction, translation, and notes* (New Haven/London: Yale University Press, 2008).
- PROPP, William, *Exodus 1-18*, în *The Anchor Yale Bible* (London: Yale University Press, 2008).
- ROOKER, Mark F., *Leviticus*, în *The New American Commentary 3A* (Nashville: Broadman & Holman Publishers, 2000).
- SARNA, N. M., *Exodus*, în *The JPS Torah commentary* (Philadelphia: Jewish Publication Society, 1991).
- SCHAEFER, Konrad, *Psalms* (Collegewille: The Liturgical Press, 2001).
- SEEBASS, Horst, *Numeri* în *Biblischer Kommentar – Altes Testament 4/2* (Neukirchen: Neukirchener Verlag (1993).
- SELMAN, Martin J., *2 Chronicles, an introduction and Commentary*, în *Tyndale Old Testament Commentaries 11* (Nottingham: Inter-Varsity Press, 1994).
- SMITH, G., *Isaiah 40-66*, în *NAC 15B* (Nashville: Broadman & Holman Publishers, 2009).
- SMITH, M. P. și J. A. BEWER, *A critical and exegetical commentary on Haggai, Zechariah, Malachi and Jonah* (New York: C. Scribner's sons, 1912).
- SMITH, R. L., *Micah-Malachi*, în *WBC 32* (Dallas: Word, Incorporated., 2002).
- SPENCE-JONES, M., *The Pulpit Commentary: Nehemiah* (Bellingham: Logos Research Systems, Inc., 2004).
- STOEBE, Hans Joachim, *Das erste Buch Samuelis* (Berlin: Evangelische Verlagsanstalt, 1976).
- STUART, D. K., *Exodus*, în *NAC 2* (Nashville: Broadman & Holman Publishers, 2007).
- SWEENEY, Marvin A., *Isaiah 1-39. An Introduction to Prophetic Literature* (Grand Rapids: Wm. B. Eerdmans Publishing, 1996).
- TATE, Marvin E., *Psalms 51-100*, în *WBC 20* (Dallas: Word Incorporated, 2002).
- THOMPSON, John Arthur, *1, 2 Chronicles*, în *New American Commentary 9* (Nashville: Broadman & Holman Publishers, 2001).

- TIMUȘ, Gherasim, *Note și meditațiuni asupra psalmilor*, vol. 3 (București: Tipografia „Gutenberg” Joseph Göble, 1896).
- WALTON, John H., *1 & 2 Kings, 1 & 2 Chronicles, Ezra, Nehemiah, Esther*, în *Zondervan Illustrated Bible Background Commentary 3* (Grand Rapids: Zondervan, 2009).
- WATTS, J. D. W., *Isaiah 34-66*, în *WBC 25* (Nashville: Thomas Nelson, Inc., 2005).
- WEISER, Arthur, *The Psalms: A Commentary*, trad. Herbert Hartwell (Philadelphia: Westminster Press, 1962).
- WIDYAPRANAWA, S. H., „A commentary on the Book of Isaiah 1-39,” în *International theological commentary 47* (Grand Rapids: Handsel Press, 1990).
- WILLI-PLEIN, Ina, *Haggai, Sacharja, Maleachi* (Zürich: Theologischer Verlag, 2007).
- ZIMMERLI, W. et al., *Ezekiel: A commentary on the Book of the Prophet Ezekiel 2*, trad. James D. Martin (Philadelphia: Fortress Press, 1983).
- ZIMMERLI, Walther, *Ezechiel 1-24* ((BKAT 13.1) (Neukirchen-Vluyn: Neukirchener Verlag, 1969).

V. Cărți de specialitate

- ARTUS, Olivier, *Le Pentateuque* (Paris: du Cerf, 1998).
- AURELIUS, Erik, *Der Fürbitter Israels: Eine Studie zum Mosebild im Alten Testament* (Stockholm: Almqvist & Wiksell, 1988).
- BENTLEY, Michael, *Exodus Simply Explained*, în *Travelling Homeward* (England: Evangelical Press, 1999).
- BENZ, Frank, *Personal Names in the Phoenician and Punic Inscriptions* (Rome: Biblical Institute Press, 1972).
- BRASSEL, Marianne, *Bedeutung der Herrlichkeit des Herrn für Ekklesiologie und Gemeindebau: Eine biblisch-theologische Untersuchung anhand exemplarischer Ekklesiologien des 20* (2015).
- BRUGGEMANN, Walter, *Ichabod Toward Home: The Journey of God's Glory* (Eugene: Wipf & Stock, 2002).
- CASPARI, Wilhelm, *Die Bedeutungen der Wortsippe kvd im Hebräischen [Semnificațiile familiei de cuvinte kvd în ebraică]* (Leipzig: Deichert, 1908).
- CHIBICI-REVNEANU, Nicole, *Die Herrlichkeit des Verherrlichten. Das Verständnis der doxa im Johannesevangelium, [Slava Slăvitului (Dumnezeu). Înțelesurile termenului doxa în Evanghelia după Ioan]* în *Wissenschaftliche Untersuchungen zum Neuen Testament*, vol. 2, ed. Jörg Frey (Tübingen: Mohr Siebeck, 2007).
- CHIRILĂ, Ioan, *Fragmentarium exegetic filonian. Nomothetica. Repere exegetice la Decalog*, vol. 2 (Cluj-Napoca: Limes, 2003).
- CLEMENTS, R. E., *The Ezekiel Tradition: Prophecy in a Time of Crisis*, in R. COGGINS, A. PHILLIPS și M. KNIBB (eds.), *Israel's Prophetic Tradition* (Cambridge: CUP, 1982).
- DE VRIES, Pieter, *The Kabod of YHWH in the Old Testament: whit particular references to Book of Ezekiel*, trad. Alexander Thomson (Boston: Brill, 2016).

- DIETRICH, Jan, *Über Ehre und Ehrgefühl im Alten Testament*, în B. Janowski și K. Liess eds., *Der Mensch im alten Israel: Neue Forschungen zur alttestamentlichen Anthropologie* (Freiburg: Herder, 2009).
- DIETRICH, Johann, „Über Ehre und Ehrgefühl im Alten Testament,” [Onoarea în Vechiul Testament] in *Der Mensch im alten Israel [Omul străvechiului Israel]*, ed. B. Janowski (Freiburg, 2009).
- GAERTNER, Judith, *Jesaja 66 und Sacharja 14 als Summe der Prophetie* (Neukirchen: Neukirchener Verlag, 2006).
- GOERG, M., „Miskan Zelt der Begegnung [Cortul întâlnirii],” *Bonner Biblische Beztraege* 3 (1967).
- GOLDSCHMIDT, Martin, *Das Einwohnen Gottes unter den Menschen. Die Shechina [Sălășuirea lui Dumnezeu între oameni. Shechinah] în (Piennisch & Wassermann, 2010).*
- HOEPS, Reinhard, *Das Gefuehl des Erhabenen und die Herrlichkeit Gottes [Sentimentul sublimului și măreția lui Dumnezeu]* (Wuerzburg, 1989).
- HÖLSCHER, G., *Hesekiel, der Dichter und das Buch* (BZAW 39) (Giessen: Topelmann, 1924).
- KAMPLING, Rainer, *Herrlichkeit: Zur Deutung einer theologischen Kategorie [Slava despre semnificatiile unei categorii teologice]* (Paderborn: Ferdinand Schöning, 2008).
- KEEL, Othmar, *Die Welt der altorientalischen Bildsymbolik und das Alte Testament. Am Beispiel der Psalmen* (Auflage: Echter, 1996).
- KEEL, Othmar, *Jahwe-Visionen und Siegelkunst: Eine neue Deutung der Majestatsschilderungen in Jes, Ez 1 und 10 und Sach 4* (Stuttgart: Katholisches Bibelwerk, 1984-85).
- KELLENBERGER, Edgar, *Die Verstockung Pharaos: exegetische und auslegungsgeschichtliche Untersuchungen zu Exodus 1-15* (W. Kohlhammer Verlag, 2006).
- KITTEL, Helmut, *Die Herrlichkeit Gottes: Studien zu Geschichte und Wesen eines neutestamentlichen Begriffs* (Giessen: Topelmann, 1934).
- KOENEN, Klaus, *Ethik und Eschatologie im Tritojesajabuch* (Neukirchen: Neukirchener Verlag, 1990).
- KRAEMER, Richard, *Bausteine zum Begriff: Die Herrlichkeit des Herrn JHWHs – teză de dizertație* (Müller, 1933).
- LANGER, Bircit, *Gott als Licht [Dumnezeu ca lumină]* (Wien: Oesterreichisches Katholische Bibelwerk, 1989).
- LELIEVRE, Andre și Alphonse MAILLOT, *Commentaire des Proverbes* (Paris: Cerf, 2000).
- METTINGER, Tryggve, *The dethronement of Sabaoth: studies in the Shem and Kavod theologies* (Lund: CWK Gleerup, 1982).
- MORGENSTERN, Julian, *Biblical Theophanies* (K. J. Trübner, 1911).
- NEHER, Andre, *Moise și vocația iudaică* (București: Hasefer, 2002).

- NEUHAUS, Karl, *Der Kabod YHWH als Offenbarung – teză de dizertație* (Erlangen, 1936).
- NOTH, Martin, *Überlieferungsgeschichte des Pentateuch* (Stuttgart: Kohlhammer, 1948).
- OWCZAREK, Susanne, *Die Vorstellung vom Wohnen Gottes inmitten seines Volkes in der Priesterschrift* (Frankfurt: Peter Lang, 1998).
- PEDERSEN, Johannes, *Israel, Its Life and Culture I-IV* (Oxford: University Press, 1953).
- PODELLA, Thomas, *Das Lichtkleid Yahws – Untersuchungen zur gestalthaftigkeit Gottes im Alten Testament und seinen alt-orientalischen Urwelt* [*Veșmântul de lumină a lui Dumnezeu – Cercetări legate de chipul lui Dumnezeu în Vechiul Testament și în anticul Orient*] (Tuebingen: JCB Mohr (Paul Sibeck), 1996).
- POHLMANN, Karl-Friedrich, *Das Buch des Propheten Hesekiel* (ATD 22) (Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1996).
- POLA, Thomas, *Ursprüngliche Priesterschrift: Beobachtungen zur Literarkritik und Traditionsgeschichte von P9* (Auflage: Neukirchener Theologie, 1995).
- PORRINO, Giovanna Maria, *Le poids et la gloire, gloire de Dieu, gloire de l homme – La racine 722 spécialement dans les livres des Proverbes, de la Genese, de l Exode et des Psaumes* (Paris: du Cerf, 2016).
- RAMSEY, Arthur Michael, *Doxa. Gottes Herrlichkeit und Christi Verklärung* [*Doxa. Slava lui Dumnezeu si Schimbarea la Față a lui Hristos*] (Einsiedeln: Johannes Verl., 1969).
- RENDTORFF, Rolf, *Die Offenbarungsvorstellungen im Alten Israel* (Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1961).
- ROMBOLD, Guenter, *Bilder- Sprache der Religion* (Muenster: LIT, 2004).
- SCHAT, Buch von Aaron, *Mose und Israel im Konflikt. Eine redaktionsgeschichtliche Studie zu den Wüstenerzählungen* (Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht in, 1990).
- SCHERRER, T., *La Gloire de Dieu dans l'ouvre de Saint Irenée* (Tesi Gregoriana: Teologia, 1997), 13
- SCHMIDT, Werner, *Gott und Mensch in Ps. 8: Form und überlieferungsgeschichtliche Erwägungen* (Basel: Theologische Zeitschrift, 1969).
- SCHNEIDER, Johann, *Doxa eine Bedeutungsgeschichtliche Studie* (Gütersloh: C. Bertelsmann, 1932).
- SEMEN, Petre, *Experiența umanului cu divinul după Sfânta Scriptură – teologie biblică* – (Iași: Performantica, 2007).
- SEREMAK, Jerzy, *Psalm 24 als Text zwischen den Texten* (Auflage: Peter Frankfurt, 2004).
- SKA, Jean Louis, *Le passage de la mer. Étude de la construction, du style et de la symbolique d'Ex 14, 1-31* (Rome: Biblical Institute Press, 1986).
- STEIN, Bernard, *Der Begriff Kabod Jahwe und seine Bedeutung für die alttestamentliche Gotteserkenntnis* [*Noțiunea kavod slava dumnezeiască semnificațiile ei pentru recunoașterea lui Dumnezeu în Vechiul Testament*] (Emsdetten: Heinr. & J. Lechte, 1939).

- STEIN, Bernhard, *Der Begriff Kebod Jahwe und seine Bedeutung für die alttestamentliche Gotteserkenntnis* [Notiunea kavod Yahwe semnificațiile ei pentru recunoașterea lui Dumnezeu în Vechiul Testament] (Emsdetten: Heinr. & J. Lechte, 1939).
- STRUPPE, Ursula, *Die Herrlichkeit Jahwes in der Priesterschrift: eine semantische Studie zu kebôd YHWH* (Klosterneuburg: Österreichisches Katholisches Bibelwerk, 1988).
- VOLLENWEIDER, Samuel și Bernd JANOWSKI, „Die göttliche Einwohnung. Die Schechina-Motivik in der Theologie Schekinah [Sălășuirea lui Dumnezeu ca motiv teologic] în *Das Geheimnis der Gegenwart Gottes. Zur Schechina-Vorstellung in Judentum und Christentum* [Misterul prezenței dumnezeiești. Despre conceptul shekinah în iudaism și creștinism] (Tübingen: Mohr Siebeck, 2013).
- von BALTHASAR, Hans Urs, *Herrlichkeit. Eine theologische Ästhetik* [Slava o estetică teologică], vol. 2 (Einsiedeln: Johannes, 1969).
- Von BALTHASAR, Hans Urs, *La Gloire et la Croix. Les Aspects Esthétiques de la Révélation, III. Théologie* (Paris: Aubier, 1974).
- VON GALL, August, *Die Herrlichkeit Gottes: eine biblisch-theologische Untersuchung ausgedehnt über das alte Testament, die Targume, Apokryphen, Apokalypsen und das Neue Testament* [Slava lui Dumnezeu. O cercetare biblico-teologică extinsă asupra Vechiului Testament, targumelor, apocrifelor, literaturii apocaliptice și Noului Testament] (Giessen: J. Ricker'sche Verlagsbuchhandlung (Alfred Töpfelmann), 1900).
- WAGNER, Thomas, *Gottes Herrlichkeit: Bedeutung und Verwendung des Begriffs kabod im Alten Testament* [Slava lui Dumnezeu: semnificațiile unui termen vechi-testamentar] (Leiden: Brill, 2012).
- WAGNER, Thomas, *Gottes Herrschaft eine Analyse der Denkschrift Jes. 6,1 – 9,6* [Stăpânirea lui Dumnezeu-o analiză asupra cărții Isaia Is. 6,1 – 9,6] (Leiden-Boston: Brill, 2006).
- WAGNER, Thomas, *Bedeutungen und Verwendung des Begriffs KABOD in dem Alten Testament* [Semnificațiile și utilizarea termenului kâbôd în Vechiul Testament] (Leiden/Boston: Brill, 2012).
- WEINFELD, M., *The day of the Lord. Aspiration for Kindom of God*, în *The Bible and Jewish Liturgy – studies in Bible* (Schrier: Japhet, 1986).
- WESTERMANN, Claus, *Abriss der Bibelkunde* [Sinteză biblică] (Stuttgart: Calver, 1979).
- WESTERMANN, Claus, *Die Herrlichkeit Gottes in der Priesterschrift*, în *Wort-Gebot Glaube. Abhandlungen zur Theologie des Alten und Neuen Testaments*, eds. Walter Eichrodt et al. (Zürich: Zwingli, 1970).
- WILKE, Alexa, *Ehre Herrlichkeit* [Cinste și slava] (Goettingen, 2010).
- WOLFF, Hans, *Anthropology of the Old Testament* (Philadelphia: Fortress Press, 1974).

VI. Studii de specialitate

- BERKOVIĆ, Danijel, „Aspects and modalities of God’s presence in the Old testament,” *Kairos – Evangelical Journal of Theology* 1 (2009).
- BERLEJUNG, Angelika, „Das Ostrakon aus Qubur al-Walaydah,” *JSTOR* 2 (2010).
- BOLȘACOV-GHIPMU, A., „Drumul biblic străbătut de Moise din Egipt spre Canaan,” *GB* 9-12 (1976).
- BURCUȘ, Teodor, „Rugăciunea lui Solomon la sfințirea templului și caracterul ei universalist,” *ST* 3-4 (1967).
- CHIRILĂ, Ioan, „Anghelofaniile și teofaniile Vechiului Testament,” *Credința Ortodoxă* 1-2 (1996).
- CHIRILĂ, Ioan, „Cunoașterea lui Dumnezeu în Vechiul Testament prin teofanie și anghelofanie,” *Anuarul Facultății de Teologie Ortodoxă din Cluj* 1 (1990-1992).
- CHIRILĂ, Ioan, *Kavod și Şekina – Slava lui Dumnezeu pre luminarea creaturii*, în *Anuarul Facultății de Teologie Ortodoxă*, vol 17 (2013-2014), Vasile Stanciu ed. (Cluj-Napoca: Renașterea, 2015).
- COOPER, Alan, „Ps 24:7-10: Mythology and Exegesis,” *JBL* 1 (1983).
- COTOS, Nicolae, „David aduce chivotul legământului la Ierusalim și se gândește să clădească Domnului Templu (2 Sam. 6-7),” *MMS* 7-8 (1958).
- FREEDMAN, David N. și C. F. HYLAND, „Psalm 29: A Structural Analysis,” *HTR* 66 (1973).
- FRUCHTENBAUM, Arnold G., „Schechinah,” în *Das Handbuch der biblischen Prophetie*, vol. 3 (Goslar: Klaus Gerth, 1999).
- GERSTENBERGER, E. S., „Der Psalter als Buch und als Sammlung,” în K. SEYBOLD and E. ZENGER (eds.), *Neue Wege der Psalmenforschung* (Freiburg: Herder, 1994).
- GILBERT, M., „L’eloge et le discours de la Sagesse en Proverbes,” în *La Sagesse de L’Ancien Testament* (Louvain: University Press, 1990).
- HARTENSTEIN, Friedhelm, „Die Unzugänglichkeit Gottes im Heiligtum: Jesaja 6 und der Wohnort JHWHs in der Jerusalemer Kultradtition”, în *Wissenschaftliche Monographien zum Alten und Neuen Testament* 75 (Neukirchen-Vluyn: Neukirchener, 1997).
- HARTENSTEIN, Friedhelm, „JHWH und der «Schreckensglanz» Assurs (Jes 8,6-8)” în *Traditions und religionsge schichtliche Beobachtungen zur „Denkschrift Jes 68* (Geburtstag: Neukirchen Vluyn, 2004).
- HENDRIX, Ralph E., „Miskan and 'Ohel Mo 'ed: Etymology, Lexical Definitions, and Extra-Biblical Usage,” *Andrews University Seminary Studies (AUSS)* 3 (1991).
- HOHAGE, Arno, „Gottesherrlichkeit,” [Măreția dumnezeiască] *Denken–Perspektive* 8 (2012).
- IATAN, Cristinel, „Psalmul 103 – bestiar psalmic,” în *AFTOPJ* VIII (2008).
- ICĂ, Ioan jr., „Nicolae Cabasila – un teolog uitat. Cuvântările teologice la vedeniile prorocului Iezechiel,” *Tabor* 4 (2007).
- IONESCU, I., „Ortodoxia în lumina mesajului Psalmului 18 (19). Considerații exegetico-dogmatice,” *O* 4 (1989).
- ISVORANU, Alexandru, „Istorie și providență privind activitatea lui Moise în viața poporului evreu,” *BCD* 4 (2004).

- ISVORANU, Alexandru, „Rugăciunea și teologia biblică în teofania de pe muntele Horeb,” *MO* 1-4 (2008).
- LE MOIGNE, Philippe, „Introducere la Isaia”, în *Septuaginta. Isaia, Ieremia, Baruh, Plângeri, Epistola lui Ieremia*, vol. 6/I, trad. Ioana Costa, ed. Cristian Bădiliță et al., (București: Polirom, 2011).
- MC AFFEE, Matthew, „The Hearth of Pharaoh Exodus 4-25,” *Bulletin of Biblical Research* 3 (2010).
- METZGER, Martin, „Schöpfung, Thron und Heiligtum: Beiträge zur Theologie des Alten Testaments,” [Creație, tron și sfințenie – contribuții la teologia Vechiului Testament] în *Biblisch Theologische Studien* (Neukirchen-Vluyn: Neukirchener Verlag, 2003).
- MIHĂILĂ, Alexandru, „Cortul adunării din afara taberei (Iș 33, 7-11),” în *AFTOUB IX* (2009).
- MORARU, Eugen, „Creația și providența în lumina psalmului 103,” *MA* 3-4 (1984).
- PAVEL, Aurel, „Isaiah 42, 1-9: Salvation of the nations,” *Studia TO* 3 (2003).
- PODELLA, Thomas, „Das Lichtkleid JHWHs”, în *Forschungen zum Alten Testament* 15 (Tübingen: Mohr, 1996).
- POPESCU-MĂLĂIEȘTI, Ioan, „Studii și comentarii. Proorocia lui Isaia (cap. 6),” *BOR* 12 (1926).
- POPESCU-MĂLĂIEȘTI, Ioan, „Studii și comentarii. Proorocia lui Isaia (cap. 6, 5 ș.u.; 7, 1-13),” *BOR* 1 (1927).
- Römer, Thomas, „La formation du Pentateuque selon l'exégèse historico-critique”, în *Introduction a l'Ancient Testament*, ed. Thomas Römer et al. (Geneva: Labor et Fides, 2004).
- SCHWINDT, Rainer, „Gesichte der Herrlichkeit: Eine exegetisch-traditionsgeschichtliche Studie zur paulinischen und johanneischen Christologie,” [Fațetele slavei: Un studiu exegetico-istoric asupra hristologiei pauline și ioaneice] în *Herders biblische Studien*, vol. 50, Hans-Josef Klauck și Erich Zenger eds. (Freiburg im Breisgau, 2007).
- SEMEN, Petre, „Chemarea la profeție a lui Isaia,” *TV* 9-12 (1991).
- SEMEN, Petre, „Importanța Templului din Ierusalim pentru menținerea unității religioase și naționale,” *AȘUIT VI* (2001).
- SEMEN, Petre, „Templul din Ierusalim factor de unitate națională și religioasă,” *PU* 1 (2003).
- VERMEYLEN, J., „La formation du Pentateuque à la lumière de l'exégèse historico-critique,” *Revue théologique de Louvain* 3 (1981).
- VON RAD, Gerdard, *Δόξα* în *Theologisches Worterbuch zum Neuen Testament*, vol. 1, eds. Gerhard Kittel et al. (Stuttgart: Verlag von W. Kohlhammer, 1935).
- WEINFELD, Mosche, *Kavod* în Jenni von ERNST și Claus WESTERMANN *Theologisches Handwörterbuch zum Alten Testament (THAT)*, vol. 4 (Auflage: Gütersloher Verlagshaus, 2001), 24.
- WESSELIUS, J., „Some Regularities in the Ugaritic administrative texts,” *Ugarit-Forschungen* 12 (1980).

